

ՇՆՉԱՌԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԻՎԱՆԴՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲՈՒՍԱԲՈՒԺՈՒՄԸ ԸՍՏ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԺՇԿԱՐԱՆՆԵՐԻ

Ա Օ Ս Ա Հ Ա Վ Յ Ա Ն

Սաշպուդի անվան Մափեմադարան

Изучались лекарственные растения, приведенные в средневековых армянских рукописных лечебниках для лечения болезней органов дыхания (простуды, ларингита, трахеита, бронхита, пневмонии, астмы, туберкулеза). Выяснилось, что для лечения вышеуказанных заболеваний средневековые армянские бжшкәпеты Мхитар Гераци, Амирдовлат Амасиаци и другие использовали растения из эфирно-масличных семейств *Apiaceae*, *Asteraceae*, *Brassicaceae*, *Cucurbitaceae*, *Fabaceae*, *Lamiaceae*, *Liliaceae* и некоторых иных/всего 54 вида из 20 семейств/, в механизме действия которых, по современным данным, помимо эфирных масел и их компонентов играют роль производные кумарина, фурукумарина, глюкозиды, алкалоиды, стерины, флавоноиды, а также глицирризин и ряд других гормональноактивных веществ, наделенных противомикробными, противовоспалительными, противоаллергическими, спазмолитическими и отхаркивающими свойствами.

The medicinal herbs used in medieval Armenian medical manuscripts of the phytotherapy of the respiratory organ diseases were studied. For the treatment of cold, laryngitis, tracheitis, bronchitis, pneumonia, as well as the asthma and tuberculosis Mechithar Heratsi, Amirdovlat Amasiatsi and other Armenian medieval physicians have used 54 medicinal herbs from 20 botanical families. The most of them belong to the etherical oil families of *Apiaceae*, *Asteraceae*, *Brassicaceae*, *Cucurbitaceae*, *Fabaceae*, *Lamiaceae*, *Liliaceae*. According to modern data they also contain coumarins, furocoumarins, glucosides, alcaloids, sterins, flavonoids, glycirrhizin and other hormonally active substances with antimicrobic, antiinflammatory, antiallergic, antispastic and expectorant properties.

Սաշպուդի անվան Մափեմադարանում պահպանվող չեռագրերի թշկարաններում շնչառական համակարգի հիվանդությունների մասին կան բազում նյութեր. որոնք մեծ հեփադրքություն են ներկայացնում արդի բուսաբուժության համար:

Դեռևս հռչակավոր «Գագիկ-Հերթումյան» թշկարանում (990-1020) «Վասն ամենայն ցեղ կրծալաուրեան», «Վասն ամենայն ցեղ շալսայի» և «Վասն նուզլայի և հագի» խորագրերը կրող գլուխներում խոսվում է հարբուխի, լարինգիտի, քրախեիտի, քրոնխիտի և թուքադուրքի պարճառագիտության, ախտաբանության ու մահճաբճության հարցերի

մասին (3): Մեր հնագույն բժշկարանում մեծ փեղ է հատկացված մաս նշված հիվանդությունների բուսաբուժմանը և սննդաբուժմանը: «Գազիկ-Հերթումյան» բժշկարանում առկա են մի շարք փորձարկված և իրենց արդարացրած դեղապատրաստուկներ՝ շնչառական համակարգի ինֆեկցիոն հիվանդությունների բուժման համար: Ահա մի դեղամիջոց, որ մաս ըմպելիք է. «Ըմպելի ամենայն ցեղ հազի օգտակար և փորձած: Առ մանիշակ դրամ Ա/1 դրամ-3.824 գ/ և խաշխաշ դրամ Բ(2), յունապ Ժ(10) դրամ, թուզ և մապուրակ Ա-Ա դրամ, կես լիպր ջուր լից ի վերայ և եփե. որ մնա Ծ (50) դրամ, և արկ ի վերայ ճուլապ ԺԵ (15) դրամ և նշի չեթ դրամ Ա և փուր անութեց Գ/3/ դգալ Ե(5) օր» /3/: Մեկ այլ դեղափոմս. «Վայրի կղմուխ և սոնիճ միաչաք մանր աղա և մեղրով շաղէ և [փուր] ուրե ... մապուրակ եփե և խմցո. օգտե հազի և թոքոց [հիւանդութեան]» (3):

Շնչառական համակարգի հիվանդությունների շարքում հայ բժշկապետները հատուկ ուշադրություն են դարձրել թոքախտին, այն անվանելով «բարակացաւ» կամ «թոքի խոց» (արաբերեն՝ սիլ): Թոքախտը փաբբերելով թոքերի այլ ինֆեկցիոն և բոքրոքային պրոցեսներից՝ նրանք բուժման համար առաջարկել են մի շարք բարդ դեղագրեր: 12-րդ դարի նշանավոր հայ բժշկապետ Մխիթար Հերացին իր «Ջերմանց մխիթարութիւն» գրքի «Պապմութիւն և մախազիպութիւն վասն սլին ջերմանն, որ է թոքոյն խոցնալն և մաշիլն» գլխում բուժման նպատակով խորհուրդ է տալիս օգտագործել հետևյալ պատրաստուկը. «Առ յունապ քսան հափ, փառիսաուշան, որ է չարխոփն՝ եօթն դրամ, սպսպան՝ յիսուն հափ, սպիտակ թուզ՝ եօթն հափ, մարուխի փակ կեղևած՝ փասն դրամ, զուփայ՝ հինգ դրամ: Չայս ամեն ի յաման մի արկ և հինգ լիպր ջուր արկ ի վերայ և եփե, ցուր մնայ երկու լիպր: Ապա առ իւրմեն չորս նուկի և սնուցած մանուշակ՝ փասն դրամ և քաղցր նշի չեթ՝ երեք դրամ, գայս գամենս յիրար խառնէ և փուր, որ խմէ» (5): Թոքախտի վերաբերյալ Հերացու հայացքները հետագա դարերում զարգացրին հայ բժշկապետներ Գրիգորիսը իր «Քննութիւն բնութեան մարդոյ եւ նորին ցաւոց» (4) և Ամիրդովլաթ Ամասիացին «Օգուտ բժկութեան» (2) աշխատություններում: Նրանց գործերում շնչառական համակարգի վերոհիշյալ հիվանդությունների կողքին նկարագրված են բրոնխիալ ասթման և թոքերի բարորակ ուռուցքներն ու քաղցկեղը (7,8):

Սույն հոդվածում մենք փորձել ենք վերլուծել միջնադարյան հայկական բժշկարաններում շնչառական համակարգի հիվանդությունների բուսաբուժման համար առաջարկված դեղաբույսերի մասին տեղեկությունը, այն համադրելով արդի բուսաբուժության փոխառյալների հետ (9, 10, 11): Ստացված փոխառյալները լույս են սփռում

միջնադարյան բուսաբուժության ոլորտում կիրառվող բուսական դեղամիջոցների ազդեցության մեխանիզմների վրա. միաժամանակ հնարավորություն տալով նրանցից առավել հեռանկարային դեղաբույսեր և նրանց պատրաստուկներ առաջադրել արդի բուսաբուժության քննազավառում փորձարկման համար: Աղյուսակում գերեզված են միջնադարյան բժշկարաններում շնչառական համակարգի մի շարք հիվանդությունների («նուզա» հարբուխ, «խոչակի, կրծոց և թոքերի խոշորութիւն» լարինգիտ, փրախեիտ, քրոնիտ, թոքաբորբ, «լոռուկու» ասթմա, «թոքերի խոց, սիլ» թոքախտ/ ինչպես նաև նրանց առանցիմ ախտանիշների (հագ, հեք, արյունախիւում) բուժման համար օգտագործված դեղաբույսեր: Սրանց ընդհանուր թիվը կազմում է 54 բուսաբույսակ, որոնք սերվում են 20 ընդամիքներից: Բերված գույքալների վերլուծությունը ցույց է փալիս, որ նշված բույսերը հիմնականում պարկանում են եթերայուղերով, ալկալոիդներով և գլյուկոզիդներով հարուստ բուսաբանական ընդամիքներին՝ *Apiaceae*, *Asteraceae*, *Brassicaceae*, *Cucurbitaceae*, *Fabaceae*, *Lamiaceae*, *Liliaceae* և այլն:

Ըստ արդի բժշկության փվյալների, սրանց եթերայուղերի կազմի մեջ են մտնում փերպենային շարքի ածխաջրածիններ և նրանց թթվածին պարունակող ածանցյալները /պինեն, կամֆեն, սեսավիտերպեն, թիմոլ, կարվակրոլ, բոոնեոլ, որոնք օծված են մանրեասպան, քրոնիտիփիկ, հակաբորբոքային, հակաալերգիկ և խորխաբեր հատկություններով (6, էջ 540): Միջնադարյան հայկական բուսաբուժության մեջ համրավ էին վայելում *Apiaceae* ընդամիքին պարկանող մի շարք դեղաբույսեր, որոնցից շատերը հայրնի էին նաև որպես սննդաբույսեր: Սրանցից մեկը՝ մարգայնծուի կամ արաբերեն «եարուպուրի» մասին - *Peucedanum officinale* L. Ամիդրդովլաթ Ամասիային «Անգիտայ անպեփում» գրել է. «Ինքն խոսք մըն է, որ փերև և որչան նման է ըռազենային»:

Միջնադարյան հայկական բժշկարաններում շնչառական օրգանների հիվանդությունների բուսաբուժության համար օգտագործվող դեղաբույսեր

Բուսա- բանական ընդամիք	Բուսաբա- նական սեռ/բուսակ	Բույսի միջնա- դարյան անվանումը	Բույսի ժա- մանակակից անվանումը	Հիվանդու- թյուն
<i>Apiaceae</i>	<i>Athamanta cretensis</i> L.	փոսլու	սպեպղին վայրի	հագ, քրոնիտիտ, թոքաբորբ

	<i>Eryngium campestre L.</i>	դարսա- նաթ	երնջակ	բրոնխիտ
	<i>Ferula scovitsiana DC.</i>	սէրպինան	պզուպի	հարբուխ, հեք, բրոնխիտ
	<i>Lagoecia cuminoides L.</i>	դրսւմանայ	վայրի քարալէ	հագ, թոքի խոց
	<i>Malabaila pumila Boiss.</i>	ճումճում	շակակուլ	հագ, ասթմա
	<i>Peucedanum officinale L.</i>	կարապուր	մարգացնծու	հագ, բրոնխիտ, թոքաբորբ
	<i>Anisum vulgare Gaertn.</i>	անիսոն	անիսոն	հագ, բրոնխիտ, թոքաբորբ
<u>Asteraceae</u>	<i>Carthamus tinctorius L.</i>	լուրպում	ասֆուր	լարինգիտ, բրոնխիտ
	<i>Centaurea centaurium L.</i>	դանդարիոն հաւր	լերեվուկ	ասթմա, հագ, արիւնախիտում
	<i>Inula helenium L.</i>	լոսասան	կլմուխ	հագ, ասթմա, պնևմոնիա
	<i>Lactuca sativa L.</i>	խաս	հագար	հագ
	<i>Senecio thapsoides DC.</i>	դաղլի	կակալիա	հագ, փրախելիտ, բրոնխիտ
	<i>Tussilago farfara L.</i>	սուլալի	հագի դեղ, տապուրակ	հագ, ասթմա, բրոնխիտ
<u>Boraginaceae</u>	<i>Anchusa officinalis L.</i>	լիսան ի սէվր	շիխար	հագ, բրոնխիտ
	<i>Cordia myxa L.</i>	սպլսպան	ցորյենի	հագ, լարինգիտ, փրախելիտ, բրոնխիտ
<u>Brassicaceae</u>	<i>Sisymbrium officinale Scop.</i>	թուզարի	չագախոպ	բրոնխիտ, պլևրիտ, պնևմոնիա

<i>Lepidium sativum L.</i>	ոխշափ	կոտենմ	ասթմա, բրոնխիտ, պլերիտ
<i>Brassica oleracea L.</i>	քարնապ	կաղամբ	հագ. բրոնխիտ, տրախեիտ
<i>Brassica rapa L.</i>	սալճամ	շաղգամ	բրոնխիտ
<i>Cucurbitaceae</i>			
<i>Citrullus colocynthis Schrad.</i>	հանդալ	դառնադդում	թոքաբորբ
<i>Cucumis melo L.</i>	պփփի	սեխ	տրախեիտ, բրոնխիտ
<i>Cucumis sativus L.</i>	դսսայ	վարունգ	հագ. թոքի խոց
<i>Cucurbita maxima Duch.</i>	դդում	դդում	հագ. պլերիտ
<i>Fabaceae</i>			
<i>Acacia arabica Willd.</i>	աղաղիա	ակացիա	արյունախիտում, թոքախտ
<i>Astragalus gummifera Lab.</i>	քասիրա	խիժաքեր գագ	հագ. բրոնխիտ, թոքախտ
<i>Glycyrrhiza glabra L.</i>	սուս	մափուրակ	հագ. բրոնխո- պնևմոնիա
<i>Melilotus officinalis L.</i>	աքիլ- մեկիք	իշաուլույս	հագ. ասթմա
<i>Ornithopus L.</i>	դափանիղի	թոչնոփն	հագ. յարինգիտ
<i>Trigonella foenum-graecum L.</i>	հուլպայ	հոռոմ չաման	լարինգիտ, բրոնխիտ
<i>Iridaceae</i>			
<i>Iris florentina L.</i>	այրաստ	հիրիկ	բրոնխիտ, պլերիտ
<i>Lamiaceae</i>			
<i>Hyssopus officinalis L.</i>	գուֆա չոր	մշփիկ	հագ. ասթմա, պլերոպնևմոնիա
<i>Marrubium vulgare L.</i>	ֆարասիոն	մեղրածուծ	հագ. պլերիտ, պնևմոնիա

	<i>Origanum vulgare L.</i>	սահթար	խնկածաղիկ	հազ
	<i>Salvia officinalis L.</i>	ալիսֆաղիս	եղեսպակ	հազ
	<i>Thymus capitatus Hoffm.</i>	հաշայ	ուրց	հազ, արյունախիւում, ասթմա, թոքախիւ
<i>Liliaceae</i>	<i>Allium cepa L.</i>	պասսալ	սոխ	հազ, քրոնխիւ
	<i>Allium porrum L.</i>	քոտաթ	պրաս	թոքի խոց
	<i>Ornithogalum stachyoides Host.</i>	խունսայ	ասփղաշուշան	հազ
	<i>Scilla maritima L.</i>	խաղէլ	մկնսոխ	ասթմա, քրոնխիւ
<i>Loranthaceae</i>	<i>Viscum album L.</i>	պանթումայ	ճագոմ	հազ
<i>Malvaceae</i>	<i>Althaea officinalis L.</i>	խաթմի	տոտլի	հազ
<i>Papaveraceae</i>	<i>Fumaria capreolata L.</i>	ուստուֆում	անյխոլի	հազ, թոքախիւ, արյունախիւում
	<i>Fumaria officinalis L.</i>	շահթառաճ	անյխոլի	թոքի խոց
	<i>Papaver somniferum L.</i>	խաշխաշ	կակաշ քնաբեր	հազ, արյունախիւում
<i>Plantaginaceae</i>	<i>Plantago psyllium L.</i>	դավանդ	ջղախոլի	հազ
<i>Pinaceae</i> ապթմա	<i>Pinus pinca L.</i>	սանավկար	սոճի	հազ.
<i>Ranunculaceae</i>	<i>Nigella sativa L.</i>	շոճիզ	սև գնպիկ	հարբուխ, ապթմա
<i>Rhamnaceae</i>	<i>Zizyphus sativa Gaertn.</i>	յունապ	ունապ	հազ, քրոնխիւ, պննոնյա

	<i>Zizyphus spina Christi</i> Willd.	սիթր	նապխ	թոքախտ
<u>Rosaceae</u>	<i>Cydonia vulgaris Pers.</i>	սաֆարճալ	սերկնիլ	հազ. բրոնխիտ
	<i>Prunus avium</i> L.	դարասիա	կեռաս	հազ. ասթմա. թոքախտ
<u>Scrophulariaceae</u>	<i>Verbascum thapsus</i> L.	պուսիրայ	խոնդափ	հազ
<u>Urticaceae</u>	<i>Urtica dioica</i> L.	անճիրայ	եղինջ	հազ. արյունախխում
<u>Violaceae</u>	<i>Viola odorata</i> L.	պնաֆշայ	մանուշակ	հազ. թոքախտ

Եվ շափ մազմզուկ կունենայ. և ի վերևն ծաղիկ ունի. և փակն սև լինի. և հոտն ծանր. և ի վերևն կաշուկ լինի. ի լեռոն և ի շուք փեղեր կուրուսնի... և թե գրական ծխեն և ծուխն ի բիթն մտնե. օգտե մուգլային և կրծոց կալվածնուն... և թե գինով խմեն՝ օգտե կրծոց խոշորութեան և թոքին» (1. էջ 131): Բույսն օգտագործվում է մի շարք այլ հիվանդությունների. այդ թվում ուռուցքների բուժման համար (7): Ժամանակակից բժշկության փայլաներով. նրա բուժիչ հատկությունները կապված են եթերայուղերի և պեուցեդանին ֆուրոկումարինի առկայությամբ (9, հ.2. էջ 178):

Հեղաքրքրական է նշել. որ միջնադարյան չեռագրերում շնչառական համակարգի բորբոքային պրոցեսների բուժման համար խորհուրդ էր փոխում օգտագործել որոշ ֆերուլանների արմատների խեժը: Ըստ Ամասիացու. *Ferula scowitsitsiana* DC. բույսի խեժը սեքալինաճը «ի պալղամի գիճութենեն զկուրծքն յիսրկե և օգտե հեռոց» (1. էջ 527): Ժամանակակից բժշկության փայլաներով. սեքալինաճը. քաղբանը և այլ բուսական խեժեր պարունակում են կումարինի և ֆուրոկումարինի ածանցյալներ. ինչպես նաև եթերայուղերի քաղաղրամասեր (պերուլենոլ. սեքսվիպերուլենոլներ). որոնցով պայմանավորվում է նրանց ազդեցության մեխանիզմը:

Շնչառական համակարգի հիվանդությունների բուսաբուժման քննադավառում նվազ կարևոր դեր չէին խաղում *Asteraceae* ընտանիքին պատկանող բույսերը և նրանց պարասպուրկները: Այսպես օրինակ. Ամասիացին հեղեղալ չևով է բնութագրել կոմուխի կամ ըռասանի՝ *Inula helenium* L., բուժիչ սպեկտրը. «Թե արմափն ծեծես և զջուրն քամես և մեղր

խառնես և փաս՝ հազին.օգտե, և գխնաֆասին (արաբերեն՝ ասթմա) այլ օգտե: Եւ թէ ծեծես. Ա մթխալ մեղրով շաղէ և փուր ուրէ, որ զանցն փաքացնէ և պալլամն (լորցն) հալէ, և զջղերուն ցան փամի» (1, էջ 135): Բույսի արմատներն ու կոճղարմատները պարունակում են մանուշակահոփ եթերայուղ, սաւոնիմներ, խեժ. ինուլին, վիթամին E, ալանտոակտոն, որոնցով պայմանավորված է նրա ներգործության լայն սպեկտրը (10): Սիջնադարյան չեռագիր բժշկարաններում, ինչպես և արդի բուսաբուժության մեջ շնչառական համակարգի հիվանդությունները բուժվում են փափրակ, հազի դեղ (արաբերեն՝ սուլալի) բույսի պարապրուկներով: «Անգիփապ անպէտում» ասված է. «ԻՆՔՈ խոփ մըն է, որ փերնն ի փանջի փերն կու նմանի, և ջրեզերք կու բուսնի և դեղին ծաղիկ ունի: Լաւն այն է, որ խոշոր լինայ ... օգտե հազին և գխնաֆասին, թէ խմցնես և թէ ծխես» (1, էջ 535): Բույսը լայն փարածում ունի Հայաստանի ֆլորայում, փերները պարունակում են ֆլավոնոիդներ, փերպեններ, փամին, լորջ, ինուլին, որոնցով պայմանավորվում են նրա հակաբորբոքային, հակաալերգիկ և խորխաբեր հատկությունները (10):

Սիջնադարյան հայ բժշկարաններում շնչառական համակարգի հիվանդությունների բուսաբուժության ասպարեզում հատկապես մեծ փեղ է տրվում *Fabaceae* ընտանիքի ներկայացուցիչներին: Սրանցից արդի բուսաբուժության մեջ օգտագործվող մատուցակ, մարուխ (արաբերեն՝ սուս) բույսը՝ *Glycyrrhiza glabra* L. պարունակում է ֆլավոնոիդներ և գլիցերրեփինաթթու, որը մոփ է դեգօքսիկորտիկոստերոնին (9, հ. 2, էջ 108): Հազի, ասթմայի, բրոնխիտի և թոքաբորբի բուժման համար հնում օգտագործվում էր իշաովույսը (արաբերեն՝ աբլիլ մէլիք)՝ *Melilotus officinalis* L., որը ըստ արդի փվյալների, պարունակում է եթերայուղ, գլիկոփիդ մէլիլոփինը, դիկումարին, կումարաթթու, դաբաղող նյութեր, վիթամիններ (10, էջ 202): Ձեռագիր բժշկարանների դեղագրերում նորից ենք հանդիպում խեժաբեր բույսերի օգտագործմանը: «Անգիփապ անպէտում» խեժաբեր գազի (արաբերեն՝ քասիրա) - *Astragalus gummifera* Lab. բուժիչ հատկությունների մասին ասված է. «Օգտե հազին և կրծոց խոշորութեան և թոքին խոցերուն» (1, էջ 588): Գազի փեսակները լայն փարածում ունեն Հայաստանում: Բույսի ազդեցության մեխանիզմը կապված է ալկալոիդների և գլիսիլիդիների առկայության հետ. 9, հ.2, էջ 108):

Ամփոփելով աղյուսակում բերված փվյալները, հանգում ենք այն եզրակացության, որ միջնադարյան հայ բուսաբուժության մեջ մշակված էր էթիպաթոգենեփիկ թերապիայի սկզբունքը, ընդ որում հնում, ինչպես և այժմ առաջնակարգ փեղ էին զրափում համընդհանուր, ունիվերսալ բնույթի մանրէասպան և հակաբորբոքային դեղամիջոցներ, որոնք մեծ

մասամբ գուրկ էին նեղ սպեյիֆիկ ներգործությունից: Սրանցից բացի միջնադարյան հայ բժշկապետները իրենց դեղաբուսական հաճախ էին դիմում հորմոնալ հավելություններով օժտված դեղաբույսերին՝ շնչառական համակարգի հիվանդությունների բուժման նպատակով:

Գ Ր Ա Կ Ա Ն ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

1. *Ամիրդովիաթ Ամասիայի*. Անգլադարձ անպետ, խմբ. Կ.Բասմաջյանի, Վիեննա, 1926:
2. *Ամիրդովիաթ Ամասիայի*. Օգուտ բժշկութեան, խմբ. Ս.Մալխասյանցի, Երևան, 1940:
3. *Գազիկ-Հեթումյան* բժշկարան. Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության մատենադարանի չեռ. N 1281:
4. *Գրիգորիս*. Քննություն բնութեան մարդոյ և նորին ցաւոյ, աշխ. Ա.Կծոյանի, Երևան, 1962:
5. *Մխիթարայ բժշկապետի Հերայտոյ*. Ջերմանց մխիթարութիւն, Վենետիկ, 1832:
6. *Амирдовлат Амасиаци*. Ненужное для неучей. Комментированный перевод с армянского С.А.Варданян, М., 1990.
7. *Варданян С.А.* Попытки лечения опухолей в средневековой армянской медицине, Ереван, 1976.
8. *Варданян С.А.* Терапевтический архив, 4,133-136, 1978.
9. *Золотницкая С.Я.* Лекарственные ресурсы флоры Армении. 1,2, 1958, 1965.
10. *Йорданов Д., Николов П., Бойчинов* Асп. Фитотерапия, София, 1976.
11. Фитотерапия заболеваний органов дыхания. Сост. *К.Аххназаров и И.Н.Паненко*, Краснодар, 1990.

Ստացված է 30.VII 1993

Биол. журн. Армении, 3-4 (48), 1995 г.

Լրատու

Хроника

ПОЛУВЕКОВОЙ ЮБИЛЕЙ ИНСТИТУТА ФИЗИОЛОГИИ ИМ. Л. А. ОРБЕЛИ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК АРМЕНИИ*

В 1943 году, в суровую пору Отечественной войны, была создана Академия наук Армении. Среди нескольких институтов-учредителей Академии был и Институт физиологии. Предпосылкой для создания самостоятельного научно-исследовательского института такого профиля в республике явились исследования, проводимые по физиологии, биохимии и фармакологии в вузах Еревана. Важную роль сыграли снискавшие широкую известность работы крупных физиологов-армян, работающих в различных городах бывшего Союза. Некоторые из них были включены в учредительный состав академиков-действительных членов Академии наук Армении.

Создание Института явилось важным этапом в развитии биологической науки в Армении. За прошедшие годы Институт физиологии

* Выступление на научной сессии Института физиологии им. Л. А. Орбели НАН РА, посвященной 50-летию организации Института, 25 октября 1993 г.